

| 146 | <22v>

ORATIO IV

habita XV Kal. Novembris anno MDCCIV
cuius argumentum

SI QUIS EX LITERARUM STUDIIS MAXIMAS UTILITATES EASQUE SEMPER
CUM HONESTATE CONIUNCTAS PERCIPERE VELIT, IS REI PUBLICAE SEU
COMMUNI CIVIUM BONO ERUDIATUR.

[1] Si quis forte vestrum ad duos superiores annos mente et cogitatione respexerit, et solenne institutum, mihiq̄ue antea persancte servatum, hac die exhortatione ad iuventutem habita literarum studia inauspicandi interruptum intermissumque considerarit, nunc vero in usum moremque revocari videat, is plane aut haec auspicia ‘dicens’ et solennitatis ‘caussa’ potius quam ut ullum negotium postulet sumi arbitretur aut certe nostri silentii causam ac rationem requirat.

[2] Certe quidem bonae artes scientiaeque neque adeo faciles sunt, ut, qui ipsas conveniunt, eos ultro praevertant, neque tam obviae, ut aliud agentibus occurrant, neque in tam proclivi agunt loco, ut, quo quis eas assequatur, sit continendus decursus. Quin contra adeo difficiles sunt, ut naturam humanam superare videantur. Etenim ei, qui literariam vitam instituit, et sensus, quos fidissimos vitae duces putabat, <23r> ferme omnes ac toti sunt | 148 | abdicandi ut vera rerum percipiat, et vim corporearum imaginum figulam, phantasia, obcaecet necesse est, ut Primum Verum intelligat; et brevem mentis modulum in immensum relaxet oportet ut indefinitam naturae ditionem cogitatione designet; ac denique mentis oculo, ratione inquam, opus est ut orbetur, quo mira Dei, quorum, ut Apostolus ait, ‘argumentum non’ apparet edoceatur. Atque ea omnia quae memoravi facienda sunt ab adolescentibus, qua aetate et sensus maxime vigent et phantasia plurimum pollet, et mens, quia tum primum materiae vinculis relaxetur, angustissima sit, et ratio, cum in summa versetur ignoratione rerum, sit ad vicium usque curiosa.

[3] Si igitur homines ad officia, nihil quicquam ab humanitate aliena sed omnino conformia, obeunda exhortationibus, admonitionibus precibusque sunt impellendi, opere quanto maiore eius modi instinctus

desiderantur ut naturam ferme exuant, et tunc adeo, cum potissimum valeat! Quapropter tantum abest ut haec exhortamenta ad bonarum artium scientiarumque studia in ostentationem et pompam sint comparata, quod ipse quotiens video (video enim cottidie) adolescentes tenera aetate a laboribus maxime abhorrentes et ad lusus iocosque proclivi, postquam in seriis meditationibus ‘serenas noctes’ evigilarunt perpetuas, huc prima luce pluvia madidos convenire, vel frigore cohorrentes algentesque audire doctores, ita me Deus bene amet, ut, ne animum porro despondeant, si eius rei facta mihi potestas esset, totiens iteratis exhortationibus <23v> confirmare conarer.

[4] Sed quanquam tanta sit, quantam vidistis eius modi instituti necessitas, nihilo tamen magis nostram per hoc biennium muneris cessationem mirari velitis. Etenim per id tempus orationum incitamentis abstinui, cum multo vehementiora rerum momenta essent, quibus libera iuventus ad sapientiae studia impelleretur. Quando doctissimi viri per hoc biennium universum huc in docendi certamen descenderint, eo proposito amplissimo atque ornatissimo praemio, ut iuventutis publicitus erudiendae digni iudicarentur; et per hoc ipsum tempus amplissimi magistratus cum gravissimo ac sapientis |150|simo hoc Vincenzo Vidania, studiorum praefecto, quibus eius modi certaminum maxima ex parte iudicium permissum est, summa religione, incredibili sapientia et constantia singulari de vestris doctoribus deligendis iudicarunt. Quid enim, quaeso, est summos magistratus de vestra eruditione, o pulcherrimae spei adolescentes, tandiu esse et tantopere curiosos, nisi re ipsa profiteri vos praecipuam curam esse rei publicae ut postea eiusdem tutelam cum principe sapienter geratis? Itaque, si maximum est ad civiles artes incitamentum accedere ad rem publicam posse, quid existimandum ubi res publica ultro se vobis ostendet? vos sibi erudiat? a vobis praestinet olim in suis partibus gubernari? Quapropter, cum tot ac tam momentosi rerum impulsus hac studiorum universitate, scientissimis doctoribus iam instructa atque ornata, quierint, mihi ad meum me munus pensumque revocanti nullum hodie ad vos cohortandos vehementius et ad referendam rei publicae gratiam accomodatius <24r> argumentum succurrit, nisi Si quis verstrum ex literarum studiis maximas utilitates easque semper cum honestate coniunctas percipere velit, is communi civium bono erudiat. Sed antequam huius

finis honestatem utilitatemque demonstrem, necessarium duco ut quo necessitudinis genere vos, populares, coniuncti sitis et quo amoris gradu vosmet ipsos invicem prosequamini paucis absolvam.

[5] Fratres estis, auditores, et amore vere fraterno istam civilem adgnationem excolitis. Quid? mirati estis! Certe ista admiratione me impudentiae coarguatis, qui id vos sentire asseverem, quod vestrum sentiat nemo. Sed neque impudens ego sum, neque vos iniuria mirati estis. Nam istum, quem aio, fraterni amoris sensum ingens tot consanguineorum, quot civium, numerus hebetat et obtundit. Etenim natura ita comparatum est, ut in arcto violentia sit, quare freta ex levi aura fremunt, ad quam ipsam pelagus immotum silet; et flumina in gurgite rapiunt, quae patenti alveo leni aqua fluunt. Idque adeo summus parentum amor in numerosis familiis, quo in plures diducitur filios, eo magis in singulum quenque minuitur. Sed si forte infelici foecunditate ad unum omnis spes sobolis recidat, in eo uno superstite amor omnium qui obierunt reviviscens conflagrat. An constet exemplum advertite, rogo, animum ad cives peregre in longinquas nationes profectos, qui quanquam ibidem et sanctissimi |152| mos hospites et fidissimos patronos sibi pararint, si quem ibi 'forte fortuna' suum videant popularem, ad solum nationis prolatum nomen, ei quamvis ignoto <24v> (ut ne dicam inimicos infensosque domi peregrini in gratiam saepissime revocari) tam arcti amoris vinculo adiungitur, ut ei necessitudini omnia hospitia patrociniisque posthabeat. Si eius, quid sit, rationem quaeratis, aut ego fallor aut fraternam necessitudinem amicitias potiore, quam domi in multitudine civium non sentiebat, in eorundem solitudine agnovit.

[6] Cognovistis, cives, et quo necessitudinis genere et quo amoris gradu coniuncti sitis; pudet me apud vos, tam pia et liberalia ingenia, in honestate explicanda immorari ut communi civium bono erudiamini. Igitur porro aliis de causis cognoscite quanti officii res plena sit utilitatibus ac necessitatibus civium liberaliter inservire. Nam credo equidem vos facile eius cognationis stirpem intelligere patriam, cuius necessitudo, studium, charitas, 'omnes omnium' necessitudines, studia 'charitatesque' complectitur. Ea namque quodam modo peplum tenet, atque, ex eo sinu facto, et pietatem in Deum, qui nos conservat, et obsequium in principem, qui nos regat, et conditorum reverentiam, qui

nobis urbem condiderunt civitatemque fundarunt, et gratam maiorum memoriam, qui fundatam auxerunt, illustrarunt, continet et concludit. At iure quanto meliore nos nostrae patriae his omnibus nominibus devincti sumus? Patria enim nobis dedit ea gente innasci, quae non solum Dei Opt. Max. verum numen colit, sed principatum religionis in reliquis omnes orbis terrarum gentes nationesque in hac terra Italia fundatum et longissimo saeculorum cursu firmatum gloriatur. Patriae beneficium est sub principe natos esse, cuius imperium tam longe <25r> lateque patet, ut novos terrarum orbis gigni oporteat, si quis velit eum amplitudine ditionis aemulari, et cum principe eius imperii natione aequo bonoque foedere haberi. Patriae accepto referendum |154| quod supra humanam historiam heroicorum temporum conditores iactemus, qui hanc urbem condiderunt eo loci genio, ut indigenae docilissimi, ingeniosissimi fortissimique nascantur; in solo tam uberi et sub Iove tam benigno, ut orbis terrarum ocellus habeatur; legibus tam bonis et tam faustis auspiciis civitatem constituerunt, ut aeterna virtute et perenni felicitate semper magis magisque aucta sit; eoque demum sub Hispanis regibus opum frequentiae celebritatisque provecta, ut inter maximas amplissimasque orbis terrarum urbes numeretur. Et illud patriae meritum est, ut possimus aliis nostros maiores opponere, qui belli pacisque artibus Neapolitanum nomen per gloriam nunquam interituram collustrarunt. Quae patriae merita tot tantaque sunt et tam ampla, ut si vestrum cuiusque parentes, undique peregre doctoribus accersitis, per ingentes sumptus vos erudiendos curarent, adhuc, quod a vobis disceretur, patriae discere honestum esset, quae eas parentibus vestris opes paravit et copias, ut vestrae eruditionis sumptus impendiaque perferre possent. Quin si vestrum quisquam proprii ingenii fiducia, ut Epicurus fertur, nulloque doctore doctus evaserit, adhuc patriae doctrinam debet, quae eum tam bona indole ac felici ingenio produxerit. Quid igitur existimandum est quemque vestrum patriae debere, cum in hac studiorum universitate <25v> in omni doctrinarum genere doctissimorum copiam virorum paravit, qui, nullo vestro sumptu, nullis difficultatibus, nullo adhibito commendatore, se vobis ultro praebent suamque vobis operam publicitus pollicentur ut, ad quas artes scientiasque addiscendas vel vestrum ingenium ducit vel parentum consilium agit, eas universas erudiri possitis?

[7] Leges ingrati animi liberos damnant, qui cum a patrono summum libertatis beneficium accepissent, quarum artium sunt experti, earum operis manumissorem eiusque liberos necessariosque non iuvant; vos vero, qui non tantum libertatem, sed civitatem amplissimam, sed sortem ipsam nascendi, sed ingeniorum beatitudinem, sed istam ipsam eruditionem a patria accepistis, citra foedam tætramque ingrati animi notam cum patriae filiis vestrisque fratribus privati commodi causa commercium agitaveritis? Sed ego decori immemor, qui liberos, vilissima olim mancipia, cum ingenua iuventute ac liberali committo, et legum necessitatem cum officiorum pudore confundo. Exemplo sint vobis digno nobilissimi civium Romanorum, qui postquam per consulatus, auguratus, sacerdotia, praeturas aliosque magistratus amplissimos sese divinarum humanarumque rerum satis prudentes probarunt, annis et honoribus graves ad iuris prudentiam profitendam tanquam ad honestum vitae portum animum appellabant, eam non domi nec in aliquo recessu profitebantur, sed ‘transverso foro’ ambulantes consultantibus respondebant, ut ad eam transversorum notam cives ne <26r> minimum quidem illud sentirent incommodum, ut ipsos adirent, nec pauxillulam iis moram facerent, quantum se in via progredientes assequerentur, rati sapientissimi viri expromptam, paratam, obviam bono civium illam esse oportere prudentiam, quam rei publicae periculis didicerunt.

[8] Quid, ad hoc exemplum, summa rei publicae cura, sapienti magistratum iudicio, spectatis doctissimorum hominum periculis, singulari studiorum praefecti diligentia et publicis salariis eruditos facere honestum sit, vobiscum animis reputate, ac me sinite ad uberrimos eius honestatis fructus explicandos oratione progrediar. Nam sane, si ad vos, viros iam sapientia consummatos, orationem haberem, apud quos

‘nunquam discrepat utile a decoro’,

iam profecto quem finem vestrorum proposui studiorum, utilissimum comprobassem hoc ipso, quod honestissimum demonstrarim. |158| Sed quando vos hodie primum non sapientiam, sed sapientiae pedisequas, humanas artes et scientias, huc convenistis e limine salutaturi, herciscunda mihi est ac dividenda

Socratis querela illa, qua in eos homines utebatur, qui omnium primi hanc humanae societati perniciosissimam invexerunt horum verborum «utilis honestique» distinctionem, et quod natura unum idemque est falsis opinionibus distraxerunt. Qui error cum in hominum animis profundissimas radices egerit, mira sane vobis mea videretur oratio, si probare contenderem fortium virorum mortes ipsis vita conducibiliores fuisse, et liberalium patrimonia in beneficiis collocata ingenti lucro esse apposita donatoribus. <26v> Itaque Socraticam sententiam in praesentia divido, et in iis, quae corpore vel totae constant, ut pecunia, suppellex, praedia, vel ex parte, ut verbera, vulnera, caedes, non liquere libenti animo dixerim. Sed in rebus, quae totae ab animo sunt et intellectu consistunt, quo genere ingenuae artes scientiaeque continentur, affirmare ausim nedum honestatem ullam esse, a qua utilitas secreta ac disiuncta sit, sed nullam earum posse maximas parere utilitates, nisi quae sit directa ad honestatem et ordinata. Nam officia, quae a mentis opibus animique proveniunt, non sunt eius modi, ut vita, fundus, aedes, quas qui insumit non utitur, qui utitur non insumit, sed res eius miri generis sunt, ut qui eas tenent, non habeant; qui donant, hoc ipso quod donant, conservent, et argute ac vere earum avaros inopes, liberales dixeris copiosos. Et vero caussarum patrocina, morborum curationes, agendorum fugiendorumque consilia uter in suis rationibus referat is qui accepit has res an qui dederit? Quod si ita se res habet, necessario illud conficitur: quo quis eius modi officiorum finem sibi ampliorem proponit, uberius eorum facere compendium necesse sit. Quis autem amplior finis quam velle iuvare quam plurimos, quo uno homines alius alio propior ad Deum Opt. Max. accedit, cuius ea est natura, iuvare omnes? Qui vero quam plurimis adiumento esse velit, is |160| parare sibi debet facultatem, ut possit; is autem quam plurimum doctrina potest, qui quam plurima audierit, quam plurima legerit, quam plurima edisseritarit, quam plurima meditatus sit, quam plurima scripserit. Atque eo pacto honestatem, quam principem <27r> nostrorum finem studiorum proposuimus, ii porro minores, nec propositi nec ambiti, sed ultro ac sponte sua consequuntur, ut quis sit principi ornamento, nationi decori et, ut uno absolvam verbo, rei publicae necessarius. Atqui vidistis unquam doctos viros, qui suorum principum regna condecorarunt, quibus non ipsi principes usi sunt?

Vidistis unquam literatos homines, qui suae gentis nomen ornarunt, qui non etiam a nationibus exteris multo cum honore magnisque stipendiis sunt accersiti? Vidistis unquam cives, qui sunt rei publicae necessarii reputati, et non amplissimos in re publica honores retulerunt? Enim vero, auditores, haec est coniunctissima cathena rerum: ex consilio humanae societatis iuvandae officium nascitur; ex frequentia officiorum virtutis opinio creatur; opinionem virtutis bonorum laus consequitur; ex laude bonorum autoritas existat necesse est; inde honores, opes clientelaeque gignuntur.

[9] Quanto haec amplior tutiorque ratio est quam pravae politicae illud finium dirigendorum consilium, quod a puro fonte derivatum, falsarum consecutionum fluxu coenosum et inquinatum excurrit! Aiunt enim nihil minus viro politico convenire quam uni rei unice intentum esse. Quidni, cum vir vere civilis omnium omnia spectare debeat? Inde pergunt: quia qui id facit occasionum innumerarum iactura mulctabitur, quae rebus agendis ex obliquo dari solent quaeque fortasse magis fuerint commodae et opportunae ad alia, quae postea usui futura sint, quam ad ea quae sub manibus habeamus. Hinc praecipunt in singulis rebus agendis politicum ita se comparare <27v> oportere itaque sua destinata ordinare, ut si in aliqua re voti compos summo gradu fieri non possit, in secundo tamen liceat consistere, immo vel tertio; quod si in nulla omnino parte haerere datum sit, tum vero ad alium quempiam praeter destinatum finem operam impensam flectamus ut, quemadmodum in natura, ita in vita agenda nihil sit frustra. Igitur hoc fines ordine dispensant distribuuntque, ut summo gradu honores, huic sub |162| structo gratia, tertio amicitiae notitiaeque, infimo denique bona de nobis existimatio dignitasque consistat; ita ut optime nobiscum actum sit, si nobis honores repraesententur; tum, si id non possimus, saltem gratiam aucupemur, quae certe olim prosit; si neque praesentem fructum neque ullam fructus spem inde detur elicere, amicitiam nobis aliquam notitiamque paremus; si tandem nihil sive solidi sive incerti speretur, quo nostra ambitio iuvari possit, satagamus saltem ut existimationi ac dignitati nostrae quid inde ad crescat. At enim, si veniam meruerit in re seria semel iocari, istae illae ipsissimae mihi videntur scalae, quas Dantes Aligerius in suis inferis memorat, per quas, cum ab imo

terrae centro inferius descendere videbatur, tum sursum re vera ascendebat. Etenim, qui finis apud istos politicos summum, is imum, qui vero imum, is summum obtinet gradum. Nam videte, quaeso, ex his duobus finibus, honore et dignitate uter sit certior ampliorque, cum iis, qui honores ultimum civilis finem vitae sibi proponunt, plerumque accidat ut, si forte honoris repulsam retulerint, abiecta in reliquum spe, e re publica excedant et ad privatam fortunam sese recipiant et abstant; et honores adepti, quia <28r> pusillo sunt animo, sicut stomachi infirmi generosiora vina non proferunt, ita, exiguo honore ebrii, nec fide nec industria ad maiores conantur. Contra, qui ad honestatem dignitatemque sua consilia direxit, si ei honoris petitio aliter cadat, nihilominus forti animo de re publica benemereri satagit, quo fit ut ad eum saepe veniat honor cum usura temporis cumulatus; et ubi honoratus est, ampliorem nactus officiorum locum, ad ea maiore animo exstimulatur; et honorem acquisitum non actae vitae praemium a principe accepisse, sed eius in officiis porro agenda se principi pignus dedisse existimabit; ex quo genere qui sunt, nihil est tam honorificum in re publica, quod iis non obveniat; nihil obvenit, quo maiores ipsi non reputentur. Tandem sententia concludere liceat: diverticula ad privatas domos, regiae viae ad principum aedes ducunt.

[10] Atque heic sane quam vellem, si qui sint, vestri parentes adessent atque ex me honores ipsos angustum et quandoque inutilem |164| literarum finem audirent, qui earum fructum liberis suis vile lucrum proponunt, et cruda eorum studia in publicam lucem, tanquam ad mercatum propellunt, et in caussa sunt ut filii neque ultra proficiant et stent intra vile lucellum in omni vita. Nam de vobis non est sane ut id verear, qui inter spes pulcherrimas, quas iuventus necessitatum incallida fovete solet, liberalitatem potius isti aetati affinem habetis. Sed ex isthoc ipso illud potius metuendum, ne inani ingenio ducti amoeniores literas in id excolere destinetis, ut vanam eruditionis gloriam consequamini. Exuite, obsecro, istum animum, <28v> si quis forte vestrum ita sit animatus. Neque tamen haec eo dico, ut vos ab eius modi studiis deterream; quin ad ea quam diligentissime vos hortor, moneo, instigo stimuloque, quandoquidem eo cultus scientiae rei publicae necessariae propectae sunt, ut qui velit eas absolutissime profiteri, istas ipsas literas, quas dicunt humaniores,

debet omnino penitusque perdiscere; ita theologiae, iuris prudentiae, rei medicae, linguarum, temporum eloquentiaeque studia ancillantur. Quod enim prudentis consilium est eius modi studia infrugifera excolere, ut sitis foris inutiles, domi graves, vobis ipsis invisi, cum ea ipsa summo cum usu rei publicae et maximis vestris commodis conglutinare possitis. Tandem hoc dicto, ni fallor, vere politico perorabo: principes eas honorant artes ac studia, quibus iuvatur res publica, et graviora rerum publicarum mala, 'avaritia luxuriaque', <coërcentur>. Literas igitur ad commune bonum dirigite atque hinc sordes vitate atque hinc racemate superflua; et indubie confido fore ut vos vel invitos meritissimi honores, honestissimae fortunae, innocentissimae opes, fidissimae clientelae, gratia non fluxa, laus non assentatrix et, quae vim vel dolum nullo modo patitur, vera gloria consequatur.